

A' T S I K Ó K

NEVELTETÉSÉNEK MÓDJA,

vagy-is

Arra vezérlendő hasznos Oktatás.

a' melly

Tsászári, 's Királyi kegyes Parantsolatból külömb-külömb-féle Nyelvekre fordítatott, és ugyan Eö Felségének minden örökös Tartományiban ki-hirdettetett.

§. I.

Melly Gondviseles légyen a' Tfikók Neveltetésének elején szükséges?

Az első fél esztendőbeli Tsikónak neveltetése a' Kantzának anyai természet szerént való szorgalmatos táplálására, 's gondviseelésére bizattasék: Egyébben nem-is kell ez eránt foglalatoskodni, hanem hogy azon Kantza jó, és elegendő eledellel tartasék, jó tágos tartó-helye légyen, és midön annak üdöje el-érkezik, jó, és egészséges legeltető Mezöre bocsájtasék.

A' Kantzák, a' mellyek az házi gazdaságnál elő adandó Munkára bé-nem fogattnak, szüntelen Tsikóival együtt a' mezőn legelyenek; ellemben pedig azon Kantzák nak, a' mellyekel szoptatásnak üdöjében szántás, vagy más eféle házi gazdáknál szokott munka véghez vitetik, zab, széna, és fű adasék, és tsak akkor, midön a' Dolog el-végeztetett, a' mezöre haitasának.

Ezen szoptatásnak üdöje alatt pedig a' Tsikók a' Kantzáktúl, akár a' mezőn legelnek, akár igába fogattnak, avagy istálóban álnak, soha el-ne távoztasának.

Eö Felségének némely Tartományiban ugyan igen rosz, és nagy hibával bé-vett szokás, hogy a' Tsikók akkor, midön a' Kantzák valami munkához fogattnak, bé-re-keztettnek; mert ez a' fel nevelésnek nagy akadály, és romlása. Ezek a' fiatal Barmok Annyok után szüntelen

A

nye-

nyeritenek úgy anyira, hogy meg-betegesznek, azoknak gyenge lábai, 's körmei az hoszszas állástól az istálóban meg-romlanak, és meg-görbülnek; ellenben pedig az Anyok a' mezei munka által, az hátra hagyatott Tsikóknak nyerítése, és meg-gyültt Téjnek fokasága miatt (a' melly a' Tölgyekben meg-romlik) kinoztattnak, 's gyötretetnek: És így mind a' két részről valóságossan kínlódnak.

A' Kantzáknak vízfza jöveletekkel a' szomjúhozó, 's éhes Tsikók a' meg-állapodott, és romlott Tejet iszszák, más nap meg-betegesznek, az haff-rágás reájok esik, utályák a' tejet, és az Anyoknak tölgyeit. És így fok gyenge Tsikó el-vész, fok erős pedig meg-gyengül, méglen e' féle ártalmas tartáshoz szoknak.

Eképpen a' Tsikók, az Ország, és Lakosainak különb-külömb bé-vett szokások mellet, három, négy 's öt Holnapig neveltetnek.

Mivel pedig még eddig bizonyos, és a' természethez szabott üdöt senki-sem álithatott, mellyben a' Tsikókat ártalom nélkül a' szoptatástól el-lehetne választani, tehát azon kellett szorgalmatoskodni hogy ezen Természetnek titka ki-nyilatkoztatás, melly-is következendöképpen találtatott.

Hogy ha a' Kantzák vemhessek, a' Tsikói pedig egészségesek, tehát ezek leg-felyebb nyóltz hólnapig szopnak, vagy-is addig, méglen őket az Anyok magoktól el-választják, vagy pediglen magok a' Tsikók az Anyoktól el-válnak. Mindazonáltal, ha a' Tsikók gyengék, tovább-is szopnak. Eképpen történik, ha nem-is terhessek a' Kantzák; mert ezek magok mellet a' Tsikókat addig tartják, a' meddig természet szerént Anyoktól el-nem válnak, vagy a' tejet meg-nem utályák.

A' többi között az-is ki-nyilatkoztatott, hogy a' Tsikók Anyoktól akkor válnak-el, midön elől a' tizenkét Tsikó fogai ki-nyöltenek, azért ezeknek meg-jelenése, az el-választás üdöjének leg-bizonyosabb, és természetben helyheztesett jele.

§. II.

Az el-választás után következő első téli üdőben minémü Gondviseles légyen a' Tsikóknak tartásához szükséges?

A Tsikóknak el-választása után ezeknek a' fiatal Barmoknak számátul, az üdötül és leg-főképp a' Gazdának ál-

állapotyátul füg, minémü helyet rendelt-el azoknak, midön Anyoktul el-választya.

A' nagy ménessékben mint az el-választott, mint pediglen az egy, két, vagy három esztendő Tsfikóknak számára különös istáló tartatik. Ha igen számofok, tehát különös gondviselő szolgák melléjek álitatnak, a' kik-is oktatattnak, miképpen kelesék ezen állatokal bánni, 's őket táplálni.

Minekelötte a' Tsfikók istálóba eresztettnek hasznos, és jó, ha September hólnapnak elején egy kerítettlen helyre öszve hajtattnak, és ottan, a' meddig az üdö engedi, hagyatattnak. De a' gyenge, beteges, és képsön ejtett Tsfikók azok közé nem számláltattnak, mert ezek addig szüntelen Anyok mellet maradnak, a' méglen egész, és telyes erőhez jutnak. Mind ezek ugyan a' Tartományoknak helyhezteretésébül, azoknak melegségétül, Fűnek természetül, 's efelé több állapotoktul fügnek.

Azért-is a' tartományoknak külömb-külob állapotyokhoz képest a' Tsfikók hól hamaráb, hól képsöbben a' szopástul el-választattnak, és a' téli szállásokba hajtattnak. De még-is hogy ártalom ne esék rajtok, egy Tartományban sem tanátsos, hogy ezen állatok igen sokáig hidegben ályanak.

Midön el-jövend az Esztendőnek üdöje, mellyben a' Tsfikók haza hajtattnak, tehát istálóba tétettnek: Itten magában érterik, hogy azon istáló a' Tsfikók számához alkalmaztatott, jó tágos, széles és szellös légyen, jászolyban, 's egyéb hozzá tartozandó Eszközökben fogyatkozás ne találtsék, egy szóval minden úgy el-készétsék, valamint az ilyen üdöbéli Tsfikókhoz kívántatik.

A' nagy istalók e' miatt nagyra betsültettnek, mert nem olly igen melegék, és ezen Barmoknak bizonyos okra való nézve (leg-alább az első télben, mellyben meg-nem kötöttnek) a' szabad mozdulást meg-nem gátolyák.

Mivel pedig ezen állatoknak a' nagy melegség ártalmas, azért szükséges, hogy az ajtók, és ablakok nappal, 's éjjel nyitva tartassanak, tsák egyedül az ablakoknak táblájok, vagy rostélyok bé-tétettnek. Igen hasznosok az istalók, ha téglákkal ki-vannak rakva, mert az ki-rakattlanokban a' Tsfikók ganéjba, és sárba állanak, a' melly ö nekik igen ártalmas.

Másképpen bányanak az el-választással azon Emberek a' kiknek tsák egy, vagy egynéhány Tsfikói vannak; tudni-

illik: minekelőtte a' Tífkót el-választyák aztát istálóba az Anya mellé kölsék, és ha többé nem akar szopni, külömb helyre ugyan azon istálóban kötözzék.

A' mi az gondviselést, és étetést első téli üdőben illeti, következő-képpen véghez-vittetik: Reggel anyi jó, 's édes széna, a' menyi kívántatik, adafsék, portzióra éppen femmi szám ne tartafsék; mert ezeket az állatokat nem csak anyival, hogy egy óráig ne éhezzenek, hanem hogy nyöljenek, erőssedgyenek, és tellyes egészségben maradgyanak, étetni kell. Ha jól laktanak, az istálóból ki-eresztetnek, és friss vizel az istálón kívül itattnak.

Ha az üdő tiszta, tehát ezen fiatal Barmok ottan, a' hol itattnak, addig, a' meddig nekik tetfzik, hagyattnak, úgy-is, ha rossz az üdő, magok az istálóba visszafordúlnak; hanem az itató helynek tágosnak, és békerítettnek kell lenni.

Délben hasonló-képppen étettnek, és itattnak.

Estve minden Tífkónak egy fertál portzió Zab adatik, ha eztet el-emésztték, egy kis portzió széna-is adatik, mindnyájon pedig ez üdőben az istálóban itattnak. A' zabot mindenikel az abrakos tarisznyából kell étetni, hogy kiki el-szabott portzióját egyedül meg-emészze.

Ez után addig nyugodalomba hagyattnak a' Tífkók, a' meddig a' gond viselő szolgák a' le-fekvéshez nem készülnék: Akkor pediglen egy kis portzió jó Árpa, Búza, Zab, vagy Roózs szalma a' jászoly körül el-hintetik, a' mellyel magokat éjjel mulathattyák, és a' menyiben el-emésztk, eledelekre szolgál, a' többivel pedig, a' mi meg-marad, következő éjjel alyok meg-vettetik.

Egy hólnap múlva már kevés olyas szalmát fognak meg-hagyni, azért azután nem-is fogallyok meg-vetetni, mert nem leszen többé szükséges.

Minden étetésnek üdöjében az istálók ki-sepertettnek, a' saár, 's ganéj szorgalmatossan ki-tisztítatik, ez pedig többnyire az estvéli étetés üdöjében véghezvittetik; az istálónak Tisztasága harmadik télég anyinak tartatik mint-ha a' Tífkókat-is szüntelen meg-tisztították volna. Mindazonáltal ezek-is, hogy ha motzkoffok, meg-tisztitattnak.

Minden hat hétnek alatta ezeknek az állatoknak körmei meg-visgáltattnak, és ha felettebb hosszú, görbék, vagy más e' féle hiba rajtok találtatik, tehát kovács

vács által igazgattásának, és oly módal szinte, mint az embernél, el-metzetésének.

§. III.

Miképpen kellesek a' Tűkókkal banni midőn már egy esztendősek, és másodszor a' mezőre eresztetnek.

A' második nyárban a' Tűkók már nem a' Kantzák-
kal, hanem magok legelnek, és olly legeltető hely választatik, a' hol jól édes fű terem, folyó viz, fák 's Bokrok találtattnak, a' hol pediglen ezek nem vólnának, árnyékos Állások (ha szinte szükségben csak veszfűk-
bül - is fonyatattnának) készítésének.

A' hol kevés fák vannak, és semminémű Bokrok nem találtattnak, ottan el-kerülhetetlenül szükségesek ezen Állások azon okból, hogy a' Tűkók a' nap-fénytől, nagy melegtől, és egyéb ártalmas szelektől magokat óltalmazhassák.

Az legeltető üdönek választása a' Tartománynak mivóltájából, fűnek természetül, és a' levegő égtől füg.

Többnyire Eő Felségének Tartományiba Majus hónapnak közepén szoktanak ezen Álatok a' mezőre kihajtattni: Mindazonáltal nem árthat, ha nyóltz nappal előbb-is, vagy későben ki-eresztettnak; de mindenkor még-is tanácsosbb őket igen korán ki-nem bocsáítani, mert későbben jobb üdők járnak, jobb, és egészségesebb legelést reménylhet az ember. Ezekre pedig igen szükséges vigyázni, mivel az hideg üdő, és az igen gyenge, 's éretlen fű gyakran már egész seregeket semmivé tett vala.

A' Mén-Tűkók, a' mellyek üdővel tábori szükségre fognának kívántattni, minek előtte a' legeltető Mezőre hajtattnak, egy hólnappal vagy két hétel előbb ki-heréltettnak; mivel egy esztendőt el-értek, és sokan már ezek közül a' nyárnak vége felé a' Kantzák-
kal magokat ki-fárasztják, és el-gyengétk, noha ugyan némelyeknél mind a' két töki széke ki-nem ereszkedet, de még-is ezek csak kisebb számba vannak.

A' második legeltetésben anyi üdőig maradnak a' Tűkók, valameddig az elsőben vóltanak, az az September hólnapig, ha csak a' fűben fogyatkozás nintsen; és

egészlen ez üdöig istálóban nem jönnek, ki-vévén a' betegeseket. E' mellet helyes dolognak találtatik lenni, ha az legeltető 'mező be-vagyon kerítve; mert ha ezen Barmok szabadon ide 's tova szaladhatnak, fok mezőt rontanak és a' füvet le-tapodgyák.

Jónak tartatik az-is, hogy ha ebben az üdőben a' Tűkókhoz két öreg Kantzák bortsájtattnak, mert ezek őket vezetik, amazok pedig mindenüt ezeket követik. Mindazonáltal ezen Kantzák igen öregek, vagy pajkosok, vagy is Tűkókhoz kedvetlenek ne legyenek; hanem ollyasfak válassztassanak, a' kik magok-is Tűkókat eleltek, a' legeltető mezőt esmérük, és ebben a' veszedelmes helyeket tudják; Illyen Kantzák által a' Tűkóknak szaladási 's ugrási égi Háborúnak alkalmatosságával, közönségesen más egyébféle veszedelmek-is el-távoztatnak.

§. IV.

A' Tűkóknak második téli tartása, midön már más fél esztendőflek.

Ez a téli tartás az elsötül keveset különböztetik, ki-vévén a' zab portziót, mellynek leg-alább harmad része erre az üdőre reggel úgy, mint este adatik. E' mellett egy nap háromszor jó és elegendő szénát, éjjel pedig kevéssel több szalmát nyernek, hogy sem, az el-múlt télen.

E' második télen szinte olly kevés szalmával vetetik meg az Tűkóknak allya, mint az előbeniben, nem-is tisztitattnak, hanem ha valamellyik motskos, tehát egy szalma tsomóval meg-dörgöltetik.

A' mi a' körmeit illeti, azoknak gondja szinte úgy télen, és nyáron valamint első esztendőben visseltetik: ha hofszúk, tehát el-metzeretettnek, de távúl légyen, hogy ki-vissiteffenek.

Arra-is szükséges vigyázni, hogy a' Tűkók meg ne rühesfedgyenek: a' mellyek farkoknak, sérényinek, vagy más egyéb részeinek szorit le-dörgölik, le-vakarják, azok vagy rühessek vagy tetvessék. Mihelyest eztet észre veszi az ember, tehát ezeket a' többitül el-kell választani, tisztítani, Lúgal, és szapannal meg-mosni, az rühes, és sebes helyeket kén-köves kenettel meg-kenni, ha pediglen ezen helyek egyben tetvessék-is, tehát azon kenet egy harmad rész eleven kénese kenettel egyelétessék, és evel mind addig kenetessenek, a' meddig egészen ki-tisztulnak.

A' mi az itatást, ki-eresztést, istálónak ki-tisztitását, és a' többi foglalatosságokat illeti, ezek mind az első télben egyenlőképpen véghez vitettnék.

§. V.

Hogyan kell a' Tfikóknál harmadik nyáran, midőn már két esztendősek, bálni.

Az harmadik nyáran szinte úgy, valamint az előbeniben, legeltettnék, és egyébben nints-is különbség, hanem hogy nagyobb számal szükségesek az állások, és nagyobb legeltető mező, mert már ez üdöbéli Tfikók több eledelt kívánnak.

§. VI.

A' Tfikóknak harmadik téli tartása, midőn harmad fél esztendősek.

Minekelőtte a' Tfikók istálóba hajtattnak, az jászolyok felyebb emeltettnék, a' Tfikóknak álo helyek rekesztő fákkal szükséges kötelekkel el-készitettnek, gondviselő szolgálak fel-fogatattnak, tisztító eszközök, zabolák, itató edények, és több e' félek mellyek kívántatnak, szereztetnek, egy szóval ezen állatokkal úgy valamint a' meglett Lovakkal, kell bálni, ámbár tfák harmad fél esztendőt értek.

Ezek rendiben meg-kötettnék, mindenik egy bizonyos szám alá irattatik, és háromhoz, 's háromhoz egy gondviselő szolgál rendeltetik, azután meg-tisztitattnak, tisztítás után serényi, farkok, és körmei meg-mossattnak, minden nap egynek egynek fél portzió jó zab, hét, vagy nyóltz font széna, és fél kötés árpa-szalma adatik, ezen kívül egy marok soó abrakjára hintetik, abrakolás üdöjében mindenkor egy tábori jel adatik, példának okáért: Regvel a' dob veretik, délben hasonló-képpen doboltatik, és egy pístól ki-tüzeltetik, estve a' trombita szólaltatik, és két gránáták hajtattnak, főképpen ezen utolsó jelek minden nap, sőt az harmadik legeltetés üdöjében-is adatatnak.

A' Tſikók minden étetés után mint nyáran, mint télen frifs vizel itattnak, valamint a' kútból, vagy folyó patakából ki-meritetik, ezek minden nap szabad levegő égre ki-botsájtattnak, 's járatattnak.

Eképpen kelletik ezekkel a' Tſikókkal mind addig, a' meddig az harmadik esztendőt el-nem érték, bänni. Ha a' negyedik nyáran-is legeltetthetnének, nem tſák jó, de hasznos gazdálkodás-is vólna, midazonáltal ahoz ritka jó alkalmatosság találtatik; mert nagy, és bé-kerített legeltető mezők kívántattnának, mivel ez üdöbéli Tſikókat egy feregbe nehéz meg-tartani.

§. VII.

A' Tſikóknak tartása, midön három esztendősek.

Ha a' Tſikók tellyessen három esztendősek, és többé nem legeltetthetnek, tehát nékik egész portzió zab, nyólz font ízéna az emlétett fél kötés árpa-szalmával együtt adatik, méglen negyed fél esztendőt el-érnek; ebben az üdöben meg-nyergeltettnek, és minden nap a' járató kötelen járatattnak addig, a' még anyi erőhez jutnak, hogy a' lovas katonát el-birhassák, aki-is őket tábori szolgálatra alkalmaztatni, 's oktatni fogja; azért midön ezen üdö közelget, meg-patkóltattnak, és egész portziók nékik ki-adatattnak.

VIII.

Azon hibákrúl, mellyek Tſikóknak neveltetésében el-követettnek.

Ezen hibák fok félék, és közönségeffen nagyok, a' mellyek valóságoffan fok Tartományokban számas öreg ménesseknek meg-romlását, fiataloknak pedig el-vefzését okozták.

A' Lovak mivóltájának Értői 's Tudóſsi errül a' dologrúl bővebben szólottak, ezek a' Tartományokat, azoknak természetes állapotját, egi jeleket, a' Terméseket, levegő eget, és vizet okozták, de soha önnön magokrúl, vagy-is magok tſelekedetirúl meg-nem emlékeztek.

Ha

Ha ez az utolsó, és a' természet meg-visgáltatik, tehát ezek aztat tselekettenek, a' mit a' természet nem tselekszik; ez a' Tfikókat nem neveli, mint a' Dajkák a' gyermekeket, mert mindenféle állatnak természete más másképpen nevelkedik. Hogy ez bizonyos, látjuk az vad állatoknál; a' világ annak bizonyosága, melly jól neveltetnek azoknak fiai mint vízben, mint földön, de még a' levegő égben-is.

A' Tfikóknál-is veszfűk észre, hogy ezek, a' meddig Anyok mellet, azoknak táplálások alatt vannak, többnyire mindenkor jó állapotban találtattnak, és ezen első észten-dőben főképpen egészségesek.

De mihelyest el-választattnak, istáloba jönnek, és a' mi neveltetésünk módját testyek tapasztalják, kezünk alatt meg-romlanak. Négy hét, vagy leg-felleyebb két hólnap alatt már meg-sem esmértettnak; ha őket az ember forjába tekénti, már a' izámjok hijányos, némelleyek pedig közülek betegesek, vagy némelleyek meg-is nyomorottak.

Itten ezen kérdés támod, mi légyen annak oka? Ez ugyan világos, és az értő, és tudós ember ha csak valami ragadozó Dög nem uralkodik, könnyen fel-éri észével, mihelyest a' neveltetésnek módgyát fontollya. Ezek a' Barmok meg-vannak kötve az istálóban a' szellő meg-vagyon rekesztve, szabad mozgódások gátoltatik, nekik kevés jó Eledel, de még-is fellettébb nagy portzió adatik, kétség kívül azért, hogy szüntelen álanak, és keveset mózdúlnak.

A viz, mellyet regvel isznak, még az el-múlt estvéli üdőben meritetett; ez egész éjjel a' meleg és párás istálóban, nem különben bűdös edényekben álott, korpával, rozs vagy árpa-lisztel egyvelitetett, motskos kezekkel kevertetett, sőt gyakran az hosszabb álás miat, meg-favanyodot, és így e' féle itallal a' Tfikók tartatnak.

Ha az ember az istálókat tekénti, találja azokat ganéjal, faáral meg-rakva, azok alattsonyok, keskenyek, és többnyire ezen állatoknak számához képest kitsinyek. Az ablakok bé-rekesztettnak, az ajtók-is bé-zaratattnak.

Ebben az istálóban a' Tfikók két egész napig-is bágyadoznak; ha az üdő rosz, tehát még harmadikba se bortsáitattnak-ki.

Ezekben a' lyukakban alig álanak nyóltz napig, kehegnek, betegesek, az Eledelt-is utálják.

Már

Már ebben az állapotban a' Gondviselő az fel-írot orvos-
vosságokat ki-kerefi, Port keh ellen bé-adja, könyvekből ta-
nátskozik, és mindeniktől, a' ki t'fák lovakkal bánt, ta-
nátsot kér.

Annakelőtte az iftálót t'fupán melegen tartotta, most
már bé-füti, a' hol t'fák leg-kisfebb lyuk látzatik, azta
bé-dugja, a' beteg állatot pedig két pakrótzal bé-takarja.

Ha ollyas T'fikó izzadni kezd, azt gondolja a' Gond-
viselő, hogy forróság vagyon rajta, vagy úgy okoskodil
magával: Ezt a' T'fikót az hideg leli, már régen hasznó-
lett volna rajta eret vágni, belől az állát meg-nyitnja mivel
a' nyelve igen forró. Ez ugyan minden véghez vitetik
de a' T'fikó t'fák el-vész, vagy nyomorodik éppen azon ok-
ból, hogy az most emlétett orvoslás véghez vitterett.

Valamint ezekkel a' fiatal Barmokkal orvoslásban,
vagy más e' féle gondviselésben, úgy az öreggebbeknek, és
nagyobbaknak körmeivel-is roszszúl bánnak. Ezek addig
metzetettnak, méglen tellyessen meg-rontattnak. De még-is
leg-ártalmasabb a' talpnak ki-vissése, a' szegleteknek meg-
nyitása, a' magos farkok, a' nehéz patkók, és a' Német
Patkó-szegek: Mert ezek, és a' többi felyebb előszámláltt
hibák az országbélieket fok ezer Lovakban, és a' Tarto-
mányokat Pénznek fok milliommjaiban meg-károfsították.

Már ebben az állapotban a' Gondviselő az fel-irót or-
vosságokat ki-kerefi, Port keh ellen bé-adja, könyvekből ta-
nátskozik, és mindeniktől, a' ki tsák lovakkal bánt, ta-
nátsot kér.

Annakelőtte az istálót tsupán melegen tartotta, most
már bé-füti, a' hol tsák leg-kissebb lyuk látzatik, aztat
bé-dugja, a' beteg állatot pedig két pakrótzal bé-takarja.

Ha ollyas Tsfikó izzadni kezd, azt gondolja a' Gond-
viselő, hogy forróság vagyon rajta, vagy úgy okoskodik
magával: Ezt a' Tsfikót az hideg leli, már régen hasznos
lett volna rajta eret vágni, belől az állat meg-nyitnja mivel
a' nyelve igen forró. Ez ugyan minden véghez vitetik,
de a' Tsfikó tsák el-vész, vagy nyomorodik éppen azon ok-
ból, hogy az most emlétett orvoslás véghez vitterett.

Valamint ezekkel a' fiatal Barmokkal orvoslásban
vagy más e' féle gondviselésben, úgy az öreggebbeknek
nagyobbaknak körmeivel-is roszszúl bánnak. Ezek addig
metzetettnek, méglen tellyeffen meg-rontattnak. De még-is
leg-ártalmasabb a' talpnak ki-visséffe, a' szegleteknek meg-
nyitássa, a' magos farkok, a' nehéz patkók, és a' Német
Patkó-szegek: Mert ezek, és a' többi felyebb előszámlált
hibák az országbelieket sok ezer Lovakban, és a' Tarto-
mányokat Pénznek sok milliommjaiban meg-károfsították.

286036